

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

*Галака С.П. **

ІДЕЯ НОВОГО ДОГОВОРУ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглядається пропозиція Росії щодо розробки та підписання нового Договору щодо європейської безпеки.

The article deals with the Russian proposal to work out and sign a new treaty on the European security.

Двадцять років пройшли від часу падіння Берлінського муру. Ця подія надала прискорення процесам, що не тільки радикально змінили Європу, але й призвели до докорінних геополітичних змін, краху біполярного світу. Аналізуючи наступні події, важливо бачити не тільки позитивні їх наслідки, але й проблеми, що стали їх результатом.

Домінуючими на європейському просторі стали процеси європейської та євроатлантичної інтеграції, що призвели до розширення НАТО на схід та приєднання до Європейського Союзу більшості держав, що входили раніше до радянської зони впливу, і навіть трьох колишніх радянських республік Балтії.

Такий перебіг подій виявився неприйнятним для Російської Федерації, яка звинувачувала Захід в отриманні односторонніх переваг і відходу від попередніх домовленостей. У 1990-х роках внаслідок слабкості Росії та неконсолідованості її еліти ці протести Заходом практично ігнорувалися. Останніми ж роками, коли російська держава почала відновлювати свій економічний та військовий потенціал і більш жорстко вести себе на зовнішньополітичній арені, подальше ігнорування стало неможливим. До того ж, Росія є важливою для Заходу, особливо для США, як партнер у вирішенні проблеми Афганістану, проблеми нерозповсюдження ядерної зброї, особливо ядерної програми Ірану, а у середньостроковій перспективі – як ключова країна у спробах стримування Китаю. Не варто забувати, що Російська Федерація, попри поступову деградацію її ядерного потенціалу, залишається єдиною країною світу, яка фізично може знищити США. Тому пошук нових домовленостей з Росією у галузі стратегічних наступальних озброєнь залишається серед важливих пріоритетів зовнішньої політики адміністрації Б.Обами.

На європейському континенті внаслідок змін, що відбулись впродовж останніх двох десятиліть та неприйнятності цих змін для Росії, яка є ключовим регіональним актором, утворилась системна напруга регіонального рівня. Пошуки шляхів виходу із невизначеної ситуації, що може мати негативні наслідки для європейської безпеки, носять об'єктивний характер, але саме Російська Федерація стала першою, яка порушила це питання, проголосивши необхідність досягнення нових угод щодо європейської безпеки, що відбивали б нову ситуацію у Європі.

Вперше на найвищому рівні Росія озвучила своє бачення можливого виходу із ситуації, що склалася у сфері європейської безпеки, 5 червня 2008 року. Виступаючи на зуст-

* доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

річі із представниками політичних, парламентських та суспільних кіл Німеччини у Берліні, президент Росії Д.Медведев запропонував скликати загальноєвропейський саміт, на якому започаткувати розробку юридично зобов'язуючого договору про європейську безпеку у вигляді регіонального пакту, який спирався би на принципи Статуту ООН і дозволив би комплексно вирішити питання неподільності безпеки та проблеми контролю над озброєннями в Європі [1].

На 22 саміті Росія-ЄС, що відбувся у Ніцці (Франція) у листопаді 2008 року, президент Д.Медведев запропонував провести саміт ОБСЄ за участі НАТО, Євросоюзу, ОДКБ, СНД, що отримало підтримку президента Франції Н.Саркозі. Президент Росії заявив, що «новий договір про європейську безпеку чи про приєднання усіх сторін до такого пан-європейського простору міг би стати принципом роботи, зведенням правил на майбутнє»[2].

Реакція Заходу була обережною. Як вказує М.Перрен де Брічамбо, головним застереженням було «небажання надавати Росії «право вето» на розширення та розвиток інших організацій, зокрема, НАТО. Сумніви щодо намірів Росії посилились після конфлікту в Грузії у серпні 2008 р». У більш широкому сенсі Росію підозрюють у намаганнях встановити та зафіксувати свою сферу впливу в Європі[3].

Хоча президент Франції Н.Саркозі підтримав ідею започаткування переговорного процесу в рамках ОБСЄ, однак уже взимку 2008/2009 років ця позиція змінюється на більш стриману. На Мюнхенській конференції з питань безпеки 7 лютого 2009 року та у спільному листі з канцлером Німеччини А.Меркель він робить акцент на існуючій системі безпеки, що спирається на НАТО, та на розвитку спільної політики ЄС у галузі оборони [4].

Якщо Росія чекала на радикальну зміну політики США після приходу нової адміністрації Б.Обами, то її чекало розчарування. Цілком однозначно про неприйнятність для США пропозицій Російської Федерації заявив у виступі на Мюнхенській конференції з проблем безпеки 7 лютого 2009 року віце-президент Сполучених Штатів Дж.Байден: «Ми не визнаємо сфери впливу. ...суверенні держави мають право приймати власні рішення і обирати для себе союзи»[5].

США вважають неприйнятними намагання Російської Федерації утворювати і легітимізувати власну сферу впливу в Європі. На Віденській оглядовій конференції ОБСЄ 15 вересня 2009 року тимчасовим повіреним у справах США при ОБСЄ Керол Фуллер було заявлено з приводу виступу міністра закордонних справ Росії С.Лаврова, що неподільність безпеки «включає право усіх держав «вільно обирати для себе союзи» і «жодній державі не повинно бути дозволено мати «сферу привілейованих інтересів»[6].

Сполучені Штати намагаються каналізувати російські пропозиції у русло існуючих інституцій – для їх обговорення на платформі ОБСЄ. Заступник державного секретаря США Дж.Стейнберг ще 28 червня 2009 року підкреслив необхідність «підтримувати базові принципи ОБСЄ», намагаючись «адаптувати їх до нових викликів нашого часу». Він підкреслив, що саме в цьому полягає значення «процесу Корфу». Для цього, на його думку, «потрібний такий форум, як ОБСЄ» [7].

Євросоюз, який спочатку поставився до ідеї ДЄБ скептично, після серпневих подій 2008 року на Кавказі та поетапного наповнення ідеї, висунутої Д.Медведевим, конкретним змістом, погодився на обговорення ідеї як такої, але робить акцент на необхідності спочатку дотримуватись принципів Заключного Акту Гельсінкі 1975 року і виконувати попередні домовленості у повному обсязі. За часів головування Швеції в ЄС на Спільній зустрічі Форуму за співробітництво у галузі безпеки та Постійної Ради 15 вересня 2009 року у Відні було прийнято Заяву Євросоюзу з приводу «процесу Корфу». У Заяві підкреслюється вірність низці угод та рішень ОБСЄ у безпековій сфері і вказується, що «пріоритетом повинно бути їх повне та безумовне втілення і водночас – подальше вдосконалення та посилення з метою протидії загрозам та викликам 21 століття»[8].

Фактично, Євросоюз у своїй Заяві виступив за виконання існуючих безпекових домовленостей в рамках ОБСЄ із можливістю їх посилення з метою адаптації до нових загроз та викликів.

Проти радикальної зміни формату, у якому мають обговорюватись питання європейської безпеки, виступало й керівництво НАТО. Генеральний секретар Альянсу Яап де Хооп-Схеффер заявив у січні 2009 року, що пропозиція президента Росії Д.Медведева може обговорюватись Радою «Росія-НАТО» та ОБСЄ, і він «задоволений існуючою структурою(безпеки – С.Г.)»[9].

27-28 червня 2009 р. На о. Корфу(Греція) відбулась неформальна зустріч міністрів закордонних справ країн-членів ОБСЄ. У підсумковій Заяві для преси Дора Бокоянис - міністр закордонних справ Греції – країни, що головує в ОБСЄ, - заявила, що її учасники вирішили започаткувати «процес Корфу» – у вигляді кроків до просування діалогу щодо європейської безпеки» [10].

У Заяві йшлося, що «настав час підтвердити стандарти, оглянути стан європейської безпеки та оновити механізми протидії традиційним та новим викликам». Заява констатує, що у регіоні ОБСЄ продовжують існувати старі конфлікти, несучи у собі потенціал перетворення на нові кризи, процес контролю за озброєннями у Європі паралізований на протязі двох років і підтверджує необхідність повного виконання сторонами зобов'язань у галузі безпеки, прийнятих НБСЄ/ОБСЄ. У Заяві йдеться, що сторони погодились на діалог з питань безпеки у рамках ОБСЄ, яка є «природним форумом для нього», оскільки є єдиною регіональною організацією, до якої входять усі держави від Ванкувера до Владивостока»[11].

Започатковуючи «процес Корфу», Заява проголошувала намір вивчити шляхи до «більш структурованого діалогу» в рамках підготовки до засідання Ради міністрів закордонних справ, призначеної на грудень 2009 року в Афінах. Сторони підтвердили, що Заключний Акт Гельсінкі та наступні документи ОБСЄ залишаться основою безпеки у регіоні ОБСЄ і їх метою є «відновлення концепції невідомої, кооперативної та всеосяжної безпеки, передбаченої документами ОБСЄ»[12].

Результати неформальної міністерської зустрічі на Корфу можна вважати, у цілому, успішними для російської дипломатії, якій вдалося добитися включення пропозицій щодо переговорів про європейську безпеку у нових європейських реаліях до порядку денного Афінського засідання Ради міністрів закордонних справ, хоча у Заяві Корфу і підкреслюється, що діалог має відбуватися в рамках ОБСЄ, на чому наполягав Захід.

Російське керівництво приділяє постійну увагу ідеї нового договору щодо європейської безпеки, настійливо просуваючи її за кожної можливості, розвиваючи та деталізуючи зміст своїх пропозицій. У щорічному посланні президента Російської Федерації до російського парламенту 12 листопада 2009 року президент Росії Д.Медведев знову звернувся до проблеми розробки і підписання нового договору щодо європейської безпеки. Він, зокрема, заявив таке: «У галузі безпеки головні зусилля зараз зосереджені на договорі щодо європейської безпеки. Юридичне, тобто міжнародно-правове оформлення принципу неподільності безпеки у Євроатлантиці стає для нас імперативом. Рівним чином як і розробка механізмів практичної реалізації зобов'язань, що впливають з нього». Відкидаючи звинувачення у антинатовській спрямованості російських пропозицій, він аргументував необхідність нового договору тим фактом, що Росія і низка інших європейських держав не увійшли до НАТО, а «серйозні рішення, необхідні для зміцнення безпеки у Європі нам треба приймати вже зараз», і для цього «потрібна нова ефективна площадка» [13].

29 листопада 2009 року на сайті президента Російської Федерації було опубліковано проект «Договору про європейську безпеку», який став першою консолідованою пропо-

зицією Росії щодо розробки та підписання нового документу, який регулював би безпекові питання на євразійському континенті.

Вже у першій статті проекту ДСБ учасникам договору пропонується співробітничати «на основі принципів неподільної та рівної безпеки, ненанесення шкоди безпеці один одного». Серед цих принципів ключовим є принцип неподільної та рівної безпеки, що його Росія настійливо просуває як основу будь-якої можливої домовленості щодо європейської безпеки. Ця ж стаття проекту ДСБ передбачає, що «будь-які заходи у галузі безпеки...здійснюються із врахуванням інтересів безпеки усіх інших учасників». Мета цього положення проглядається досить прозоро – зв'язати держави-підписанти зобов'язанням не робити односторонніх кроків, що не враховують безпекові інтереси інших учасників. Незрозуміло, що при цьому має виступати критерієм, згідно якого ті чи інші кроки можуть вважатися такими, що йдуть врозріз із інтересами інших учасників договору, який механізм оцінки характеру цих кроків. Виглядає на те, що це положення в ході розширеної інтерпретації даватиме навіть одній державі, особливо якщо це впливова держава, «право вето» на доволі широкий спектр дій інших держав-підписантів[14].

Фактично подібне ж спрямування має і п.1 статті 2 проекту. У ньому йдеться про зобов'язання Учасників не здійснювати «дій та заходів, що суттєво зачіпають безпеку одного чи кількох учасників даного Договору», не брати у них участі або не підтримувати їх. Незрозуміло також і у цьому випадку, як визначатимуть, чи зачіпають ті чи інші дії одного із Учасників Договору безпеку іншого Учасника чи Учасників, які критерії і механізми будуть задіяні у ході процедури визначення характеру цих дій і як визначити, що є «суттєвим» для безпеки того чи іншого учасника. Згідно п.2 ст.2 Учасник ДСБ, що є членом «воєнних союзів, коаліцій та організацій» має добиватися того, щоб вони дотримувались принципів Статуту ООН, Хельсінкського заключного акту та ін. документів з безпеки та співробітництва у Європі з тим, щоб рішення цих союзів, коаліцій та організацій «не зачіпали суттєвим чином безпеку» одного або кількох Учасників даного Договору. Пункт 3 ст.2 проекту Договору фіксує заборону Учасникам ДСБ використовувати власну територію чи територію інших Учасників для «підготовки чи здійснення збройного нападу проти одного чи кількох Учасників Договору або інших дій, що суттєво зачіпають безпеку» іншого Учасника чи Учасників ДСБ[15].

Вельми цікавою видається пропозиція розробників проекту Договору щодо механізму розгляду питань, що підпадають під дію ДСБ. У ст. 4 пропонується такий механізм розгляду питань, що стосуються ДСБ та розбіжностей і спорів, що можуть виникнути... у зв'язку із його тлумаченням та застосуванням:

- А) Консультації Учасників;
- В) Конференція Учасників;
- С) Надзвичайна Конференція Учасників.

Ст.5 передбачає право Учасників на консультації з іншими Учасниками з питань, що відносяться до даного Договору, а ст.6 – право Учасників запропонувати Депозитарію скликати Конференцію Учасників, якщо пропозицію підтримають не менше 2-х Учасників. При цьому рішення Конференції будуть правомочними за умови участі у ній 2/3 Учасників Договору та повинні прийматися консенсусом. Хоча теоретично це розширює права усіх Учасників, але фактично це давало б можливість впливовій державі, що здатна менше зважати на зовнішній тиск, блокувати будь-які рішення Конференції[16].

Згідно п.2 ст.7 збройний напад на іншого Учасника може розглядатися як напад на нього самого і дає йому право діяти згідно ст. 51 Статуту ООН для того, як РБ ООН не застосує усіх заходів для підтримання міжнародного миру та безпеки. У випадку нападу чи загрози нападу згідно п.1 ст.8 інформація про нього передається депозитарію, який скликає «Надзвичайну Конференцію Учасників для визначення необхідних колективних за-

ходів. Надзвичайна конференція є правомочною за умови участі у ній не менше 4/5 Учасників ДЄБ. На практиці це означатиме, що якась група Учасників(скажімо, переважно з країн СНД(що орієнтуються на Росію)) може заблокувати початок роботи Конференції. Рішення Конференції має бути обов'язковим для виконання, але воно приймається лише консенсусом, що надає додаткові можливості для блокування рішення меншою групою, або й одним Учасником(крім випадку, коли ця спроба виходить від учасника нападу, бо його голос не враховується)[17].

Вельми неординарними видаються п.2 та п.3 ст.9 проекту. Згідно п.2 Учасники ДЄБ мають підтвердити, «що їх зобов'язання, що витікають з інших діючих на дату підписання даного Договору угод у галузі безпеки, не суперечать даному Договору»[18]. Якщо це положення проекту увійде до тексту майбутнього Договору, це означатиме визнання його домінуючого характеру щодо усіх інших міжнародно-правових документів, підписаних державами-учасницями ДЄБ.

П.3 ст.9 проекту ДЄБ твердить, що його Учасники «не приймають міжнародних зобов'язань, несумісних з даним Договором». Фактично це встановлювало б жорсткі обмеження для Учасників щодо підписання інших безпекових угод. Ст.10 проекту визначає коло потенційних учасників ДЄБ, відносячи до них «усі держави євроатлантичного та євразійського простору від Ванкувера до Владивостока» та такі міжнародні організації: ЄС, ОБСЄ, ОДКБ, НАТО та СНД[19].

П. 2 ст.11 проекту передбачає, що «міжнародна організація у повідомленні про прийняття чи затвердження даного Договору окреслює сферу своєї компетенції щодо питань, що регулюються Договором» і «повідомляє Депозитарію про будь-яку відповідну зміну своєї компетенції»[20]. Цим положенням автори проекту фактично підпорядковують усі організації, перераховані у ст.10, майбутньому Договору.

Проект ДЄБ спрямований на те, щоб цей Договір став всеохоплюючою угодою у сфері безпеки у регіоні між Ванкувером та Владивостоком і фактично зайняв у міжнародно-правовому регулюванні цієї сфери місце, яке поступається лише Статуту ООН. Умови, які містяться у низці провідних статей проекту ДЄБ, фактично можуть зробити його інструментом зовнішньої політики Росії, який дасть Москві великий ступінь свободи дій на міжнародній арені.

Які ж мотиви спонукають Росію до посиленої активності, спрямованої на розробку та підписання нового договору щодо європейської безпеки? Для розуміння цього варто розглянути політику Російської Федерації у більш широкому контексті. Країна знаходиться у непростій стратегічній ситуації. Її намагання відновити свої позиції на світовій арені об'єктивно ускладнюються обмеженими економічними, демографічними, військовими ресурсами, незавершеною реформ, технологічною відсталістю країни, соціальним розшаруванням у суспільстві та хронічною корупцією. Проблема відносин із Китаєм, що вже фактично перетворився на другу наддержаву і з нетерпінням поглядає на величезні російські природні ресурси, необхідні для подальшого успішного розвитку КНР, необхідність оновлення політики щодо Індії – ще одного азійського гіганта, що претендує на статус наддержави, численні виклики з боку ісламських держав та ісламістських рухів

не залишають Росії великого вибору. Вона мусить шукати порозуміння та співпраці із Заходом – єдиним джерелом фінансових ресурсів та технологій, життєво необхідних Росії для модернізації своєї економіки.

Можливо, з огляду на перспективу зростання загроз безпеці Російської Федерації з південного та східного напрямків правлячі кола прийшли до висновку про доцільність фіксації та, по можливості, посилення російських позицій на західних кордонах. Вірогідно, розрахунки будуються на можливості спиратися на стабільність відносин із Заходом, відмові від не підйомної для країни у сьогоденні умовах масштабної гонки

озброєнь, на спробах реформування та модернізації Росії за підтримки того ж Заходу задля того, щоб зустріти наростаючі виклики та проблеми в інших важливих для країни регіонах.

Водночас, російський істеблішмент не хоче вести справи із Заходом з «позиції слабкості», не готовий грати роль молодшого партнера, а прагне рівноправності. Кремль прагне уникнути ролі буфера між ЄС та ісламськими країнами чи «сторожового собаки» у західній політиці стримування Китаю, від якої відхрещуються США та їх союзники на офіційному рівні, хоча вона реалізується Заходом впродовж низки років.

Як цілком справедливо відмічає китайська газета-офіціоз «Женьмінь жибао», «Росія хоче поєднання з Європою. Питання лише у тому, за яких умов це відбудеться? Адже Російська Федерація не хоче поєднуватись з Європою як слаба, залежна країна, що не має права голосу та рішення»[21].

Офіційний Київ обережно ставиться до пропозицій Російської Федерації щодо розробки та підписання нового договору щодо європейської безпеки. Виступаючи на Мюнхенській конференції з питань безпеки у лютому 2009 року, прем'єр-міністр України Ю.Тимошенко висловила за співробітництво з ЄС, яка розробляє спільну політику у галузі оборони та безпеки, а також з ОБСЄ та НАТО[22].

Попри позитивну ідею зміцнення європейської безпеки, Україну турбує можливість як мінімум надовго потрапити у «сіру зону» між ОДКБ з одного боку і ЄС та НАТО – з іншого. Серед стурбованостей України варто виділити також питання, чи не створить фіксація нових реалій у Європі нову лінію, що поділить континент надовго, позбавляючи Київ шансів інтегруватись у західному напрямку, що означатиме втрату більшості можливостей для співпраці з найбільш розвинутою частиною континенту, звідки очікують надходження фінансових ресурсів та технологій, необхідних для давно назрілої модернізації економіки країни. Інтеграція ж у східному напрямку може забезпечити переважно відновлювальне зростання для економіки і розширення присутності українських товарів на ринках країн СНД, особливо Росії. Це може дати тимчасовий позитивний ефект, але у перспективі означатиме прогресуюче відставання країни у своєму розвитку.

Актуальність питання для України загострюється невдачами у спробах швидкої інтеграції до ЄС та НАТО, що стали очевидними останнім часом. Європейський Союз, який останніми роками спіткала інституційна криза, був неспроможний навіть теоретично розширюватись колишніми темпами. До того ж, територіальні, демографічні параметри України непорівнянні з низкою невеликих держав, щодо входження яких до ЄС було прийнято політичне рішення. Провідні держави Євросоюзу, перш за все – Німеччина та Франція, гальмують зближення України з Євросоюзом і дивляться на нашу країну значною мірою крізь призму відносин з Росією. Не сприяють перспективі євроінтеграції й фінансово-економічна криза, і внутрішньополітична нестабільність України, неспроможність швидко й ефективно провести навіть найнеобхідніші реформи, недостатня адаптація її правової сфери до стандартів ЄС, хронічна корупція, тощо.

Ідея ж «Східного партнерства», до якого пропонують приєднатися Україні, попри позитивні можливості для співпраці не дає нашій країні чіткої перспективи членства у Євросоюзі, що не може її влаштувати.

Із серйозними проблемами сторони зіткнулись і в процесі підготовки угоди про асоціацію, підписання якої планувалось на 4 грудня 2009 року в ході саміту Україна-ЄС. Поки що не вдалося домовитись ні з політичних питань, де основною перешкодою залишається введення безвізового режиму для громадян України, ні з економічних, де головними перешкодами стали проблеми на шляху до зони вільної торгівлі.

Ще проблематичнішими виглядають перспективи членства України в НАТО. Основними противниками ідеї входження України до Альянсу виступають також ФРН та Фран-

ція, які спочатку заблокували надання Україні ПДЧ, а після подій на Кавказі 2008 року зайняли ще обережнішу позицію з питання входження України до НАТО. Гальмують можливості членства і внутрішньоукраїнська нестабільність, недостатня підтримка населенням північноатлантичного вектора у зовнішній політиці держави, тощо. Характеризуючи стан інтеграційних зусиль України, спрямованих у західному напрямку, колишній міністр оборони України, голова комітету з питань національної безпеки і оборони А.Гриценко констатував, що шанси країни на вступ до НАТО і ЄС, «дорівнюють нулю» [23].

Підсумовуючи, можна сказати, що сьогодні шанси України на вступ до НАТО у короткостроковій перспективі виглядають нереальними, а у середньостроковій – невизначеними. Щодо ЄС, то вірогідним видається, що Брюссель затягуватиме паузу у процесі розширення Євросоюзу, принаймні щодо України. Перед ЄС зараз стоїть першочергове завдання запустити в роботу новостворені інституції – президента та верховного комісара із зовнішньої політики, визначитись з основними параметрами цієї політики. Усе це ускладнюється світовою фінансово-економічною кризою, вихід з якої супроводжуватиметься суттєвими змінами у світосистемі.

Пропозиція Д.Медведева передбачає участь у процесі підготовки нового договору про європейську безпеку СНД та ОДКБ. Оскільки Україна не входить до ОДКБ, не є повноправним членом СНД, не ратифікувавши її статут, уникає участі у будь-яких організаціях на пострадянському просторі, які мають тенденцію до створення наднаціональних органів (наприклад, - ЄСП), то її побоювання залишитись у «сірій зоні» надовго, без юридично зобов'язуючих гарантій безпеки не виглядають безпідставними. Як справедливо відмічав колишній провідний аналітик Центру Разумкова, а нині заступник міністра закордонних справ України В.Чалий, «зміцнення позицій Співдружності, ЄВРАЗЕС та ОДКБ як механізмів політико-економічного, воєнно-політичного, гуманітарного впливу РФ на пострадянському просторі не відповідає зовнішньополітичному курсу України»[24].

Водночас для України було б небезпечним і усунутись від активної участі у можливому переговорному процесі щодо розробки ДСБ, бо це загрожує перетворити її на об'єкт майбутніх домовленостей між більш потужними і активними акторами, що не сприятиме врахуванню українських національних інтересів. Тому Україні варто не просто уважно спостерігати за розгортанням дипломатичних зусиль Росії та реакцією на них Заходу, але й розробляти власні обґрунтовані пропозиції щодо можливої домовленості про європейську безпеку.

Список використаних джерел

1. Дмитрий Медведев предложил созвать общеевропейский саммит для для запуска разработки нового договора о европейской безопасности - <http://kremlin.ru/news/3222>
2. Мировое сообщество должно отказаться от односторонних шагов при решении вопросов, касающихся европейской безопасности. В Ницце состоялся 22 саммит Россия-Евросоюз – <http://kremlin.ru/news/2083>
3. Marc Perrin de Brichambaut. The Return to the Pan-European Security Question//osce.org/documents/sg/2009/09/39347-en/pdf. – PP.8–10.
4. <http://securityconference.de/Nicolas-Sarkozy.242.0.html>.
5. Joseph R. Biden, U.S.Vice-President. Speech at Munich Security Conference//[securityconference.de/Joseph Biden.234.0.html](http://securityconference.de/Joseph%20Biden.234.0.html).
6. United States Mission to the OSCE Statement on the 2009 Annual Security review Conference, Vienna, Sept.15, 2009 // <http://osce.usmission.gov/media/pdfs/2009-statements/st-9-15-09-fsc-pc.pdf>. - P.2.
7. <http://athens.usembassy.gov/steinberg-corfu.html>. - P.1.

8. EU statement in the Joint FSC/PC on 15 September 2009//www.delvie.ec.europa.eu/en-osce/eu-statements/2009/September/joint%20FSC-PC%20-%EU%20 statement. – P.1-2.
9. Transatlantic Leadership for a New Era. Speech by NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer at the Security and Defence Agenda/Brussels, 26 Jan. // www.nato.int/docu/speech/2009/s090126a.html.
10. «Corfu Process» launched to take European security dialogue forward, says OSCE Chairperson //www.osce.org/item/38493.html/
11. Corfu Informal Meeting of OSCE Foreign Ministers on the Future European Security. Chair`s Statement to the Press //www.osce.org/documents/cio/2009/06/38505-en.pdf. – PP.1-3.
12. Ibid. – P.4.
13. <http://kp.ru/daily/24393>.
14. <http://www.kremlin.ru/news/6152>
15. Ibid.
16. Ibid.
17. Ibid.
18. Ibid.
19. Ibid.
20. Ibid.
21. «Большой Европе» трудно осуществит маргинализацию России // Женьминь жибао – 2009. – ноя. - 18 // <http://inosmi.ru>. 21.11.2009
22. <http://securityconference.de/Yulia-Tymoshenko.250.0.html>.
23. Анатолий Гриценко: «Руководители страны должны смотреть в окно и видеть мир» // Зеркало недели. – 2009. - 24-31 октября.
24. Валерий Чалый. Кризис доверия // Зеркало недели. – 2009. – №29 - 8-14 августа.